

DEFINIREA TERMENILOR PENTRU CONFESIUNI RELIGIOASE CREȘTINE ÎN DICȚIONARELE ROMÂNEȘTI

În vocabularul oricărei limbi există cuvinte care, din unghi lexicografic, ridică probleme speciale. Termenii care denumesc confesiunile religioase fac parte din această categorie, implicând decizii dificile cu privire (în special) la raportul lexical-enciclopedic în definirea cuvintelor și la precizia și neutralitatea care s-ar cuveni să le fie dată definițiilor în cauză. Prezentul studiu își propune să analizeze aceste aspecte, în mai multe dicționare generale ale limbii române (Șăineanu, CADE, Scriban, DA/DLR, DL, DM, MDA, DEX (edițiile 1998, 2009 și 2012) și DEXI), pentru un număr de 32 de cuvinte care denumesc (sau au fost definite ca denumind) confesiuni religioase creștine¹. Pe lângă chestiunile deja menționate, se încearcă aprecierea consecvenței cu care, în cadrul unui anumit dicționar, au fost redactați acești termeni, precum și semnalarea soluțiilor fericite de redactare (uneori și a unora, poate, mai puțin fericite) pentru această categorie de cuvinte.

1. „Religie/confesiune/cult/sectă” și/sau „doctrină”?

Oricine consultă dicționarele generale ale limbii române din perspectiva modului în care au fost lucrate cuvintele ce denumesc confesiuni religioase observă, în primul rând, diversitatea de opțiuni în a caracteriza un termen sau altul drept „religie”, „confesiune”, „cult”, „sectă”, „credință”, „doctrină” sau o combinație a două sau mai multe dintre acestea. Urmând să revin, într-o secțiune ulterioară a acestui studiu, asupra raportului între elementele seriei religie/confesiune/cult/sectă, mă opresc acum la întrebarea dacă referirea la doctrina teologică corelată unei anumite confesiuni ar trebui să fie inclusă în definiția termenului ce o desemnează pe aceasta din urmă, simultan cu precizarea că este vorba despre o confesiune. În practică, opțiunile se prezintă amestecat, la o extremă aflându-se lexemele *ortodoxism* (pentru care niciun dicționar consultat de mine nu introduce „doctrină” în definiția pe care o dă cuvântului, acesta fiind descris doar ca „religie” sau „confesiune”) și *catholicism* (glosat și ca „doctrină” doar în DA și, prin implicație², în DEX 2009 și 2012), iar la cealaltă *unitarianism* (definit numai ca „doctrină” în toate lexicoanele

¹ Cuvintele analizate pentru acest studiu sunt: *baptism, baptist, calvin, calvinism, catholic, catholicism, evanghelic, evangelism, evangelist, greco-catholic, luteran, luteranism, metodism, metodist, ortodoxie, ortodoxism, penticostal, penticostalism, pravoslavie, pravoslavnic, pravoslavnicie, protestant, protestantism, reformat, Reformă, uniat, uniatism, uniție, unit, unitarian, unitarianism*.

² Definiția din DEX 2009 și 2012 este reprodușă integral, mai jos, în corpul acestui articol.

analizate pentru prezentul studiu) și *metodism* (glosat doar ca „doctrină” în șapte dicționare³, iar în alte două (DEX 2009 și 2012) numai drept „confesiune”). Distribuția cea mai puțin omogenă apare în cazul cuvintelor *luteranism* (în șapte dicționare doar „doctrină”, în două doar „cult”, în alte două, „doctrină” și „confesiune”/„religie”) și *calvinism* (numai „doctrină” în patru lexicoane, numai „cult” în două, „doctrină” și „biserica”/„sectă”/altă formulare în alte patru). În cadrul aceluiași dicționar există, de asemenea, o diversitate de formule de redactare. Pentru a aduce doar câteva exemple, Șăineanu definește cuvântul *luteranism* ca „doctrina lui Luther, devenită confesiunea luteranilor”, însă *calvinism* este glosat numai drept „doctrina lui Calvin”. În DEX 1998, atât *luteranism* cât și *calvinism* sunt descrise doar ca „doctrină”; DEX 2009 revizuieste definițiile pentru ambele cuvinte, însă numai la *calvinism* introduce formula „1. Teologia lui J. Calvin [...]. 2. Învățătura și practicile [...] caracteristice Bisericii Reformate și celei prezbiteriene”, *luteranism* rămânând glosat exclusiv ca „doctrină”. Pentru *baptism*, DEXI specifică „doctrină și confesiune creștină”, însă *pentecostalism* este descris în același lexicon doar ca „sectă creștină”.

Această varietate de opțiuni poate părea oarecum surprinzătoare, în condițiile în care, pentru multe din cuvintele amintite mai sus, faptul că termenul în *-ism* desemnează atât confesiunea în cauză, cât și doctrina profesată de confesiunea respectivă se poate proba prin exemple de limbă. Pentru a nu oferi ilustrări proprii, mă voi referi la DLR, singurul dintre dicționarele analizate aici care oferă sistematic și substanțial citate. DLR nu definește *luteranism* drept confesiune, ci doar ca „doctrină a protestantismului german [...]”. Cu toate acestea, la cuvântul *luteran* (glosat în DLR sub forma „care aparține luteranismului, referitor la luteranism [...]”) întâlnim citatul neechivoc „Religia domnitoare aci este protestantă sau luterană. CR (1829), 152²/1”. Un caz similar este *unitarianism*, definit în DLR numai ca „doctrină a unei biserici protestante [...]”, definiție pentru care redactorul nu a dispus de citate, ci doar de atestări din dicționare. La *unitarism* însă, glosat în DLR ca „(Rare) Unitarianism”, un citat din Blaga precizează limpede sensul „religie”: „Calvinismul și unitarismul erau și ele, ca și luteranismul, religii «recepte»”. BLAGA, G. 17”.

În sens invers, unele lexeme din DLR, la care ar fi fost de așteptat să apară în definiție indicația „(și) doctrină”, nu o au. Aduc exemplul cuvântului *uniatism*, definit ca „formă de unire cu Biserica Romano-Catolică a unor credincioși ai bisericilor orientale, pe baza recunoașterii primatului papal și a altor dogme catolice, păstrând în mare parte ritul ortodox” – glosare pentru care nu au fost disponibile citate, ci numai atestări din dicționare recente. În schimb, la cuvântul *uniație*, considerat sinonim regional al lexemului precedent (la care se și face trimitere pentru definiție), DLR dispune de patru citate, unul dintre ele menționând explicit un sens suplimentar față de cel specificat la *uniatism*. Anume, în citatul „Unirea bisericii

³ Întrucât în cele trei ediții din DEX folosite pentru studiul de față definițiile nu sunt întotdeauna formulate la fel, am socotit – pentru cifrele din acest paragraf – fiecare ediție drept un dicționar separat.

răsăritene cu biserica romano-catolică. Poroncind să-i învețe oarecare cres nou ce să zice unație. (a. 1756) în D. Î. LAT.-ROM., cf. CHENDI, S. I, 105”, faptul că uniția este descrisă ca un „crez nou” mi se pare că indică înțelesul de „doctrină, principii, convingeri care au fundamentat procesul de unire cu Biserica Catolică”, sens pe care redactorul DLR nu îl înregistrează. Aș dori să precizez din nou că m-am referit la DLR, în această secțiune, doar pentru că dicționarul tezaur include citate, sensurile cuvintelor fiind astfel mai ușor de stabilit. Anumite neconcordanțe de tratament în privința raportului confesiune/doctrină se întâlnesc însă, așa cum s-a arătat mai sus, și în celelalte lexicoane generale românești.

2. ‘Notele de enciclopedie’

Menționată curent în teoria și practica lexicografică, distincția între informația lingvistică și cea de tip enciclopedic este invocată și în prefețele mai multora dintre dicționarele folosite în acest studiu. Pentru că oferă lămuririle cele mai ample, mă opresc doar asupra tratării relației lexical-enciclopedic în etapele de elaborare a dicționarului tezaur al limbii române. Deja în raportul său către „comisiunea dicționarului” – text care avea să prefăteze Dicționarul Academiei –, S. Pușcariu precizează că „cel care a pus temelia acestui dicționar n-a voit să aibă o operă enciclopedică, ci lingvistică” (Pușcariu 1913, p. XXV). Remarca este însă imediat nuanțată prin observațiile că „îngrădirea” domeniilor „nu este totdeauna ușoară” (*ibidem*) și că, mai mult, uneori înțelesul cuvintelor nu poate fi elucidat în mod corespunzător în lipsa unor „mici digresiuni” (*ibidem*) enciclopedice. O jumătate de secol mai târziu, autorii *Introducerii la Dicționarul limbii române* afirmă, la rândul lor că acesta „este o operă lingvistică, nu enciclopedică” (DLR 1965, p. XI), în care procedeele de definire sunt „destinate stabilirii semnificației date de vorbitori cuvintelor, și nu descrierii în detaliu a naturii obiectelor, acțiunilor sau fenomenelor denumite” (*ibidem*). Cu toate acestea, în *Normele tehnice de redactare* puse la dispoziția lexicografilor DLR, în capitolul VI, se precizează că „față de legătura strânsă dintre cuvânt și noțiune, se poate ca uneori să se simtă nevoia introducerii unor note de enciclopedie în definirea cuvintelor” (p. 116). La astfel de note s-a recurs, cum era firesc, pentru definirea termenilor care desemnează confesiuni religioase, în toate dicționarele analizate în acest studiu, diferența constând în faptul că, uneori, acestea rămân minimale cantitativ, iar alteori sunt oferite cu un grad (tot) mai mare de detaliere.

Pentru prima categorie – cazurile în care informația enciclopedică inserată în definiții este minimală –, aduc în discuție câteva opțiuni de redactare. Pentru seria *ortodoxism, ortodoxie, ortodox*, DLR oferă formula: *ortodoxism* glosat ca „religia creștină ortodoxă”, *ortodoxie*, la sensul de bază, „conformitate, concordanță cu doctrina bisericii creștine ortodoxe; *p. ext.* biserica ortodoxă; religia ortodoxă”. Cuvântul *ortodox*, prin introducerea notei enciclopedice „răsăritean(ă)”, este definit sub forma „care ține de biserica creștină răsăriteană, care este conform cu doctrina acestei biserici; (despre persoane) care este adept al ortodoxismului. ♦ (Substan-

tivat) Persoană de religie creștină răsăriteană”. Pentru *luteranism*, Șăineanu propune „doctrina lui Luther, devenită confesiunea luteranilor”, iar CADE „doctrina protestantă a lui Luther; credința, religiunea luteranilor”. Pentru *luteran* se recurge la formula „conform doctrinei lui Luther. || m. cel ce profesează această doctrină” în Șăineanu, respectiv (și similar), „conform cu doctrina lui Luther. 2. S. m. f. Persoana care a adoptat religiunea propovăduită de Luther” în CADE⁴. Formularea cea mai fericită din categoria definițiilor cu informație extralingvistică minimă mi se pare aceea pe care DEX, ediția 2009, o oferă pentru *catolicism*, modificând astfel glosarea mai veche (preluată încă în DEX 1998), care era bazată pe enumerarea de trăsături enciclopedice. Astfel, în DEX 2009 cuvântul *catolicism* este definit ca „ansamblul credințelor, dogmelor, învățăturilor, instituțiilor, practicilor și tradițiilor proprii Bisericii Romei și a celor în comuniune cu aceasta”, cu o soluție de redactare care îmbină adecvat referirea la latura doctrinară și la aceea de confesiune și instituție religioasă cuprinse în sensul lexicului⁵.

În baza exemplurilor de redactare menționate mai sus – și în măsura în care coordonatorii unui anumit dicționar optează pentru formula informației enciclopedice minimale –, s-ar putea elabora modele satisfăcătoare de definiții-tip, aplicabile întregii serii de termeni care denumesc confesiunile religioase. Ceea ce poate părea neajunsul acestei soluții este că oferă puțină informație utilizatorului de dicționar: acesta află doar că un cuvânt dat denumește o formă a/(un adept al) religiei creștine – „răsăritene”, „a Romei” sau inițiate de Luther –, însă nu primește lămuriri cu privire la conținutul doctrinei confesiunilor respective sau la diferențele dintre ele. Bineînțeles că, din unghi strict lexicografic, acest aspect nu este neapărat problematic: se poate argumenta că informația suplimentară pe care definiția nu o aduce este de natură enciclopedică, iar utilizatorul dicționarului poate să consulte lucrări de specialitate pentru a o obține. Pe de altă parte, această opțiune de redactare prezintă avantajul – atunci când la elaborarea unui dicționar nu pot fi invitați să contribuie, pentru verificarea acurateții definițiilor, specialiști din fiecare domeniu al cunoașterii – că lexicografii nu vor fi solicitați să ofere precizări amănunțite și adecvat circumscrise despre o disciplină de studiu exterioară profesiei lor.

În fapt, majoritatea lexicoanelor consultate pentru prezentul studiu introduc informație enciclopedică de o anumită amploare, fie la substantiv (*catolicism*, *protestantism* etc.), fie la adjectiv (*catolic*, *protestant* etc.)⁶. Această opțiune atrage după

⁴ În acest mod procedează CADE și pentru perechea *calvinism/calvin*, însă Șăineanu introduce la *calvinism* date enciclopedice substanțiale.

⁵ Pentru *catolic*, DEX 2009 reține definiția din edițiile anterioare.

⁶ Cu privire la aspectul ‘distribuției’ informației enciclopedice la un cuvânt sau la celălalt, nu există o unitate de tratament în dicționarele analizate de mine. Tendința este ca lexicoanele din perioada interbelică să adauge lămuririle enciclopedice fie la substantiv, fie (adeseori) la adjectiv, în timp ce dicționarele postbelice în majoritatea cazurilor definesc substantivul, adjectivul fiind apoi glosat cu o formulă-tip, de genul „care ține de..., privitor la..., adept al...”. În mod excepțional, în două cazuri – MDA pentru perechea *catolic/catolicism* și DEXI pentru *uniat/uniatism* – informația enciclopedică a fost dată atât la substantiv cât și la adjectiv.

sine propriile sale dificultăți teoretice, dar și unele practice. Mai întâi, din unghi principal, imperativul de a se stabili ce fel de și cât de multă informație enciclopedică va fi inclusă în definirea cuvintelor. Se vor putea indica, de pildă, chiar trăsături (probabil) de importanță secundară (cum este, în definiția din Șăineanu pentru *ortodox*, amănuntul că preoții „mai jos de episcopi [pot] să se însoare o singură dată”)? Sau este suficient să se menționeze un singur element-cheie de identificare (cum ar fi în DA, Scriban, DL, DM, pentru *catolic/catolicism*, faptul că papa este conducătorul spiritual al Bisericii Catolice)? Ori este, mai degrabă, de dorit să se ofere o listă de elemente considerate definitorii pentru o confesiune sau alta (cum s-a procedat în multe din dicționarele – și pentru multe dintre cuvintele – analizate în acest studiu)? În acest din urmă caz, în baza căror criterii pot lexicografii să stabilească inventarul de trăsături ‘esențiale’? Cum se poate asigura adecvarea și acuratețea informației incluse?

Pentru a ilustra astfel de dificultăți considerabile de redactare, mă voi referi la modul în care a fost lucrat cuvântului *Reformă*, în calitatea sa de nume propriu. Șăineanu și CADE optează pentru date enciclopedice minimale⁷. Scriban mi se pare că definește inadecvat, prin omisiune (fenomenul Reformei nu se limitează doar la „despărțirea luteranilor de catolicism”, cum apreciază Scriban). DLR propune (ca și, în altă formulare, CADE) o sinonimie – despre care nu sunt sigură că este reală – între *Reformă* și *protestantism*, acesta din urmă definit ca religie/confesiune creștină. Începând cu DL însă, definiția cuvântului se amplifică, iar accentele sunt modificate sensibil. Reforma devine o „mișcare social-politică și religioasă împotriva feudalismului și a papalității, apărută în Europa apuseană în secolul al XVI-lea, care a dus la crearea unei noi biserici (numită reformată sau protestantă)”. În această glosare atrag atenția trăsăturile „mișcare social-politică” și „împotriva feudalismului” – care, cu ușoare modificări de formulare, vor fi preluate în DM, DEX 1998, MDA și DEXI (DEX 2009 revizuieste definiția, eliminând ambele trăsături⁸). Mi se pare plauzibilă ipoteza că DL, apoi DM, au introdus referirea la caracterul social-politic și antifeudal al Reformei sub presiunea contextului ideologic în care au fost redactate cele două dicționare. Rămâne o întrebare deschisă dacă lexicoanele publicate după 1989, care au menținut descrierea în cauză, au făcut-o în baza convingerii că aceasta este într-adevăr necesară sau doar din inerția cu care sunt, uneori, ‘moștenite’ formulările lexicografice.

Fără a se avansa, prin prezentele remarci, sugestia că Reforma nu a fost și (sau nu a fost privită și ca) o mișcare cu caracter social-politic și antifeudal⁹, rămâne

⁷ „Nume dat revoluțiunii religioase din sec. XVI începută de Luther și Calvin” (Șăineanu) și „religiunea protestantă; schimbările aduse doctrinei catolice de către protestanți din veacul al XVI-lea” (CADE).

⁸ Definiția propusă în DEX 2009 și DEX 2012 este: „mișcare religioasă de la începutul sec. XVI în Germania, răspândită în cea mai mare parte a Europei, care a susținut principiul mântuirii prin credință, secularizarea averilor clerului, simplificarea ierarhiei și cultului catolic și introducerea limbilor naționale în serviciile de cult”.

⁹ Cred că chestiunea nu poate să fie tranșată decât de specialiștii în domeniu. Menționez aici, cu titlu orientativ, cartea cunoscutului istoriograf al Reformei, S. Ozment (1980), în care autorul dedică

constatarea că această descriere, recurentă în dicționarele românești postbelice, nu apare în lexicoane străine de prestigiu (OED2, W3 și TLF prezintă, toate, Reforma doar ca pe o mișcare religioasă care, contestând și modificând doctrine și practici ale Bisericii Catolice, conduce la apariția confesiunilor protestante). Or, cred că acest exemplu ar putea să fie adus în favoarea opiniei că ar fi utilă, poate chiar necesară, solicitarea contribuției consultanților științifici (pentru verificarea acurateții definițiilor), ori de câte ori la redactarea unui dicționar se dorește utilizarea de informație enciclopedică de oarecare extindere. De altfel, în această privință există exemple recomandabile atât în lexicografia românească, cât și în practica lexicografică internațională. Nu știu dacă inițiativa admirabilă a coordonatorului și redactorilor DEXI de a invita, după cum se precizează în prefață, consultanți științifici, români și străini, pentru mai multe domenii a privit doar aria științelor exacte sau a inclus și zona umanistă. În spațiul anglo-american însă, atât la redactarea OED (toate edițiile), cât și pentru W3, se apelează cu regularitate la experți, nu doar pentru vocabularul din științele exacte, ci și pentru domeniile umaniste și, în particular, pentru terminologia religioasă¹⁰.

3. Perspectivă neutră sau perspectivă părtinitoare în definiții?

În principiu, dezideratul lexicografiei moderne este să propună o manieră de definire a cuvintelor cât mai obiectivă și neutră, fără inserția unor comentarii/evaluări

un capitol de analiză complexă și nuanțată mișcărilor sociale din perioada Reformei și poziționării liderilor Reformei față de acestea (în același capitol este amintit și punctul de vedere avansat de „istorici marxiști care interpretează Reforma ca parte a unei «revoluții burgheze timpurii» împotriva structurilor de autoritate feudale” – 1980, p. 272). (În original: „Marxist scholars, who interpret the Reformation as part of an «early bourgeois revolution» against feudal structures of authority”. Toate traducerile din limba engleză, din acest studiu, îmi aparțin.)

¹⁰ Pentru o prezentare a contribuției pe care E. Gates, în calitate de editor pentru terminologia religioasă, a adus-o la mai multe dintre dicționarele Merriam-Webster (și pentru descrierea procesului însuși de editare a vocabularului religios), a se vedea Gates 1994. La rândul său, E. Weiner, unul dintre coordonatorii actualei ediții (a treia, în curs de pregătire) a OED, precizează că „definițiile pentru utilizări tehnice în afara domeniului științei sunt trimise unor membri ai corpului numeros de consultanți externi, cărora li se solicită să verifice dacă formularea definiției este corectă și dacă documentația este adecvată. Prin urmare, trăsăturile esențiale ale definiției unui termen religios sunt cel mai adesea decise de un expert în domeniul respectiv, nu de către un redactor specialist [al OED]” (E. Weiner, comunicare personală (prin e-mail), 9 iulie 2015). E. Weiner adaugă că, într-o etapă ulterioară, „coordonarea [formulărilor] cade în sarcina lexicografilor. Aceasta înseamnă că, dacă apar neconcordanțe în folosirea hiperonimelor cum sunt ‘biserica’, ‘sectă’ etc., aceasta ține de responsabilitatea noastră” (E. Weiner, comunicare personală (prin e-mail), 16 iulie 2015). (În original: „Definitions for technical uses outside science are sent to members of our large panel of outside consultants, who are asked to check that the wording is accurate and that the documentation is adequate. Hence the essential features of a definition of a religious term are typically controlled by an external expert on that subject rather than an internal specialist editor”. „Coordination is really the task of the lexicographers. This means that if there are inconsistencies in the use of superordinate terms such as ‘church’, ‘sect’, etc., this is ultimately our responsibility”.)

partizane. În acest sens, o apreciere personală tranșantă, cum este remarcă lui Scriban la cuvântul *ortodox*¹¹, ține de subiectivitatea unui dicționar de autor și de un timp revolut al practicii lexicografice. Cu toate acestea, echidistanța deplină a redactării nu este întotdeauna posibilă: „există multe zone gri pentru care opțiunile lexicografului nu sunt subiectivitatea sau imparțialitatea, ci mai degrabă două forme de atitudine părtinitoare. Situația este în mod special sensibilă în cazul oricărui sistem de credințe, fie religios, fie politic, și a structurilor și instituțiilor care îl susțin”¹² (Atkins–Rundell 2008, p. 428). Că astfel stau lucrurile o confirmă și C. Fillmore care, într-un studiu din 2003, argumentează că fiecare definiție a unui termen religios va fi formulată – într-un mod mai mult sau mai puțin explicit, însă inevitabil – fie din perspectiva celor care aderă la credința căreia îi este asociat termenul respectiv (ceea ce Fillmore numește „a frame-internal definition”), fie dintr-un unghi de vedere exterior credinței în cauza („a frame-external definition”¹³). Pentru ilustrarea distincțiilor respective se pot aduce cu ușurință exemple: definiția pe care DEX 2009 o dă cuvântului *religie*¹⁴ poate fi caracterizată ca frame-external, în timp ce definiția pentru *biserica* (sensul 1) din DEXI¹⁵ este o juxtapunere între o formulare frame-external (secvența de dinainte de punct și virgulă) și una frame-internal (glosarea „Casa Domnului”).

Ocazional însă, această inevitabilă situație în interiorul/în afara unui sistem de credințe poate fi dusă un pas mai departe, înspre o părtinire culturală ce implică prezentarea subiectiv-pozitivă a unei anumite confesiuni (de obicei aceea majoritară în țara gazdă a dicționarului). Ca exemplu în acest sens, din OED2, se poate cita definiția pentru cuvântul *reformat*, sensul 1: „Despre religie, biserici etc.: Adus într-o stare mai bună sau mai pură prin îndepărtarea erorilor sau a abuzurilor, în spec. cele imputate Bisericii Romei”¹⁶. Prin același proces de asumare – conștientă sau nu – a unei valorizări pozitive (de tip frame-internal) a credinței majorității se explică, cred, modul în care redactorul DEXI definește cuvântul *ortodoxie*¹⁷, ac-

¹¹ „La 1700 o parte din Românii din Transilvania (*uniții*) s-au supus din nou papii (și bine au făcut!)”.

¹² În original: „there are plenty of genuine grey areas, where the choices available to the definer are not between subjectivity and impartiality, but rather between two different forms of partiality. The situation is especially sensitive in the areas of belief systems, whether religious or political, and the structures and institutions they support”.

¹³ Întreaga discuție în Fillmore 2003, p. 275–278.

¹⁴ „Ansamblu de idei, sentimente și acțiuni împărtășite de un grup și care oferă membrilor săi un obiect de venerare, un cod de comportament, un cadru de referință pentru a intra în relația cu grupul și universul”.

¹⁵ „Clădire destinată celebrării unui cult creștin; Casa Domnului”.

¹⁶ În original: „Of religion, churches, etc.: Brought to a better or purer state by the removal of errors or abuses, esp. those imputed to the Church of Rome”.

¹⁷ „Structura ecleziastică și credința creștină care a păstrat neschimbate dogmele, cultul și organizarea bisericească fixate prin cele șapte sinoade ecumenice (din sec. 4–8), reprezentând fondul comun al Bisericii „Celei Una”, nedespărțite din primul mileniu și a conservat nealterată tradiția apostolică prin intermediul teologiei patristice și neopatrstice”.

centuând în repetate rânduri ideea că Biserica Ortodoxă este păstrătoarea fidelă a moștenirii bisericii creștine a primului mileniu. La polul opus, subiectivitatea culturală a lexicografilor se poate traduce prin definiții frame-external în care ‘celălalt’ este văzut într-o lumină negativă. Un exemplu de acest tip mi se pare a fi cel al definițiilor pentru cuvintele *pentecostal/pentecostalism* din DLR, MDA și DEXI. Glosările pe care redactorii DLR și MDA le oferă, la primul cuvânt¹⁸, descriu confesiunea din unghi exclusiv defavorabil (cauze percepute ca negative conduc la un efect negativ). DEXI, care poziționează definiția principală la cuvântul *pentecostalism*¹⁹, adaugă o trăsătură de prezentare neutră (importanța doctrinară acordată botezului cu Duhul Sfânt), însă supralicitează percepția negativă prin descrierea pe care o face fenomenului „vorbirii în limbi”. Înclin să cred că redactorul DEXI ar fi putut să găsească o formulare mai puțin angajantă evaluativ pentru a atrage atenția asupra importanței acordate practicii respective în comunitatea pentecostală. De altfel, definiții cu informație enciclopedică neutră (și, în cazul citat mai jos, minimală), au chiar fost propuse pentru cuvântul *pentecostal*: în DEX (toate edițiile analizate aici) se glosează, pentru substantiv, „adept al unei secte creștine care a apărut inițial în SUA și s-a răspândit și în Europa”²⁰.

Aprecierea că orice dicționar tinde să reflecte perspectiva și valorile culturii în mijlocul căreia ia naștere (Atkins–Rundell 2008, p. 428) mi se pare că este confirmată, din unghiul definerii terminologiei religioase, și prin maniera în care este privită, în dicționarele românești, seria „religie”, „confesiune”, „cult”, „sectă”. În general, lexicoanele analizate pentru prezentul studiu stabilesc o relație de sinonimie²¹ între primii trei termeni, de unde s-ar putea deduce că, în principiu, fiecare dintre aceștia ar putea să fie folosit, la fel de bine, pentru desemnarea oricărei confesiuni religioase. În realitate însă, singura confesiune religioasă creștină care este descrisă cu mare frecvență prin hiperonimul „religie” (în nouă dicționare) este ortodoxismul (prin comparație, pe poziția imediat următoare se situează lexemul *catolicism*, care este definit ca religie în patru dicționare). Pe de altă parte, descrierea „cult” nu este folosită niciodată pentru *ortodoxism* sau *catolicism*, fiind rezervată

¹⁸ DLR: „Adept al unei secte creștine care, din cauza misticismului exagerat manifestat prin posturi severe și servicii divine foarte lungi, ajunge la stări convulsive; (regional) tremurici”; MDA: „Adept al unei secte creștine care, din cauza unor posturi severe și a unor servicii divine foarte lungi, ajunge la stări convulsive”.

¹⁹ „Sectă creștină apărută la începutul sec. 20 în SUA și răspândită apoi și în Europa, care acordă o importanță doctrinară centrală botezului cu Duhul Sfânt și ai cărei membri practică un misticism exagerat, prin asceză și prin alți stimuli psihici, producându-și o stare de extaz și de convulsii, înșirând, dezordonat, cuvinte fără nici o semnificație”.

²⁰ Aș dori să formulez o rezervă (vezi mai jos) cu privire la utilizarea cuvântului *sectă* în definițiile analizate în acest articol.

²¹ DA reprezintă excepția, definind *confesiune* (sensul 3) și prin restrângere față de cuvântul *religie*, drept „mărturisire publică, profesare a unei anumite credințe religioase, spec. a unei forme (s. biserici) particulare înăuntrul unei comunități religioase mai întinse, înăuntrul unei religii”. Cu acest sens restrâns am folosit cuvântul *confesiune* în cuprinsul prezentului articol.

confesiunilor protestante. Hiperonimul „sectă” (care, față de modalitățile de desemnare enumerate mai sus, mi se pare că ridică probleme mai sensibile sub aspectul abordării lexicografice neutre și echidistante) este utilizat – în cel puțin unul dintre dicționarele analizate aici – în definiția substantivelor *calvinism*, *protestantism*, *methodism*, *baptism*, *pentecostalism*, precum și pentru adjectivele (substantivate) *metodist*, *evangelist*, *protestant* și *pentecostal*. Întrebarea care ar putea să fie pusă este, însă, de ce pentru acestea – sau de ce numai pentru acestea?

În mod evident, prin chiar definiția sa, cuvântul *sectă* implică ideea de sciziune religioasă, fie că la aceasta se adaugă nota „percepută ca ducând înspre o erezie” (în Șăineanu și CADE), fie că nu (în Scriban și dicționarele postbelice). Cu toate acestea, hiperonimul „sectă” nu a fost folosit, în lexicoanele analizate în acest articol, pentru definirea tuturor confesiunilor religioase despre care se știe, ca fapt istoric, că s-au desprins dintr-o confesiune creștină mai veche. Pe de altă parte, aprecierea cu privire la cine a rămas, în urma unei separări profesionale, în cadrele adevăratei religii nu este uniformă, ci variază în funcție de perspectiva fiecărei confesiuni religioase. Că astfel stau lucrurile o confirmă nota explicativă amplă din OED2, la cuvântul *catholic*, prin care se pune în discuție dreptul Bisericii Romei de a avea ‘monopolul’ asupra sensului (și a implicațiilor teologice ale) termenului, precizându-se că „în timpul Reformei, cuvântul „catholic” a fost revendicat ca fiind dreptul său exclusiv de către biserica rămasă sub supunerea Romei, în opoziție cu bisericile naționale „protestante” sau „reformate”. Totuși, acestea au păstrat, la rândul lor, termenul [...]. În Anglia se susține că Biserica [Anglicană], deși Reformată, este ramura națională a „Bisericii Catolice” în adevăratul sens istoric”²². O confirmă, în egală măsură, *Historical Dictionary of the Reformed Churches*, în care se afirmă că „Bisericile Reformate se consideră a fi Biserica Catolică după ce a fost reformată”²³ (Benedetto–McKim 2010, p. XLVI). S-ar putea extrapola, deci, concluzia că, din unghiul de apreciere al fiecărei confesiuni creștine, ea însăși se situează în adevăr, iar celelalte confesiuni se găsesc într-o poziție (mai mult sau mai puțin) sectară.

Din aceste motive, înclin să cred că o alternativă lexicografică mai neutră²⁴ pentru glosarea cuvintelor care denumesc, în cadrul religiei creștine, diferitele confesiuni ar putea să fie chiar folosirea hiperonimului „confesiune” în mod omogen și constant. Prin această opțiune de redactare nu s-ar eluda diferențele istorice reale

²² În original: „At the Reformation the term „Catholic” was claimed as its exclusive right by the body remaining under the Roman obedience, in opposition to the „Protestant” or „Reformed” National Churches. These, however, also retained the term [...]. In England, it was claimed that the Church, even as Reformed, was the national branch of the „Catholic Church” in its proper historical sense”.

²³ În original: „The Reformed churches consider themselves to be the Catholic Church reformed”.

²⁴ Precizez că nu doresc să susțin, prin formulările de mai sus, relativismul religios. Cred că, din perspectiva teologiei – și, foarte probabil, a credinței personale a redactorului de dicționar –, nu este deloc indiferent care doctrine/practici religioase au rămas în cadrele religiei adevărate și care, deși apreciate drept corecte de către membrii comunității ce le susține, se situează, de fapt, în eroare. Un dicționar general al limbii nefiind însă un tratat teologic, mi se pare că formulările care, *rămânând descriptiv corecte*, sunt și (mai) neutre evaluativ ar putea să fie de preferat.

dintre diferitele confesiuni care alcătuiesc religia creștină, pentru că informația enciclopedică din corpul definiției ar clarifica aspectele legate de vechimea acestora, anterioritatea istorică, momentul separării între două confesiuni etc. În schimb, s-ar putea evita, astfel, eventuala impresie că subiectivitatea culturală a unui redactor a '(de)favorizat' o confesiune față de alta, după cum – mai ales în cazul cuvântului *sectă* – s-ar evita și dificultatea de a stabili criteriul în baza căruia hiperonimul ar urma să fie atribuit. De pildă, dicționarele noastre interbelice numesc adesea „secte” confesiunile religioase formate în urma Reformei, ceea ce lexicoanele postbelice (cu excepția MDA, pentru cuvântul *evangelist*) nu mai fac. Pe de altă parte, singurul cuvânt pentru care toate dicționarele (analizate aici), care au înregistrat termenul, au folosit hiperonimul „sectă” este *pentecostal*. Cu toate acestea, pe site-ul oficial al Secretariatului de Stat pentru Culte, denumirea folosită este „cultul creștin pentecostal” (subl. mea, M.Ș.), acesta fiind enumerat printre cultele recunoscute în România (în baza legii 489/2006, disponibilă pe același site²⁵).

De problematica percepției 'din interior', respectiv 'din afară' ține și tratamentul lexicografic al cuvintelor prin care se autodefinesc confesiunile religioase, față de cele prin care acestea sunt denumite (de obicei) din exteriorul comunității respective. Mă voi referi, în cele ce urmează, doar la situația lexemelor *luteran*, *evangelic*, *calvin*, *reformat*, *protestant*. Împrejurarea că termenul preferat de autodesemnare al membrilor confesiunii luterane este *evangelic*, mai degrabă decât *luteran* (respectiv, pentru comunitatea reformată, *reformat*, mai degrabă decât *calvin*) este consemnată și explicată în *Historical Dictionary of the Reformation and Counter-Reformation*: „așa cum adepții lui Martin Luther au preferat, ca termen care să le descrie credința, cuvântul «evangelic», indicând un crez fundamentat pe Evanghelii mai degrabă decât pe gândirea unui individ anume, tot așa discipolii lui Calvin s-au distanțat de termeni cum sunt «calvin» sau «calvinism», care sugerau că credința în cauză este produsul minții unui om. O alternativă [...], termenul «cei din Biserica Reformată»”²⁶ (Mullett 2010, p. 394). Pe de altă parte, atât *evangelic* cât și *reformat* sunt cuvinte folosite și ca nume generice pentru a desemna mai multe confesiuni protestante. De aici, suprapuneri și uneori confuzii în utilizarea termenilor, aspecte cu care redactorii dicționarelor românești au fost nevoiți să se confrunte.

²⁵ La fel în cazul cultului baptist, și acesta frecvent înregistrat în dicționarele noastre postbelice cu hiperonimul „sectă”. Desigur, hiperonimul „cult” ar putea, de asemenea, să fie utilizat ca o modalitate neutră de desemnare. Folosirea cuvântului *confesiune* ca hiperonim mi se pare că ar avea însă avantajul că astfel s-ar putea distinge clar, în interiorul religiei creștine, diferitele forme pe care le-a îmbrăcat aceasta (lexemul *cult*, în schimb, este curent folosit atât pentru a desemna confesiuni creștine, cât și religii altele decât creștinismul, de pildă în sintagma „cultul mozaic”).

²⁶ În original: „Just as the followers of Martin Luther preferred as a term for their beliefs the word «Evangelical», indicating a creed found in the gospels rather than in the thought of any one particular individual, so John Calvin's disciples distanced themselves from such terms as «Calvinist» or «Calvinism», which implied that the faith in question was the product of one man's mind. An alternative [...], the term «ceux de l'Église réformée» – «those of the Reformed Church»”.

Citatele de care dispune DLR ilustrează această situație complexă: pentru a da un singur exemplu, la cuvântul *evangelic* apar exemplificări în care sensul lexe-mului este restrâns la semnificația „luteran” (la *evangelic* adj.: „Luteranii să numesc evanghelici, ca cum ai zice următorii evangheliei. KLEIN, în ȘA I, 230”), dar și citate în care *evangelic* este nume generic pentru mai multe confesiuni protes-tante (la *evangelic* s. m.: „Iară ceilalți sânt evanghelici calvini și luterani. RUS, I. I, 310/8”). Redactorul DLR pare a nu distinge, însă, clar între cele două sensuri, preferând să definească cuvântul cu o formulă ‘globală’ și, de aceea, oarecum am-biguă (la adjectiv, „care aparține cultului creștin protestant, care își însușește doc-trina evanghelică”, iar la substantiv, „membru al cultului creștin protestant sau re-format și adept al doctrinei evanghelice” – fără a lămuri, la această din urmă glo-sare, dacă prin *reformat*²⁷ se înțelege „protestant în general” (referirea la cultul creștin „protestant sau reformat” reprezentând atunci o formulare pe bază de sino-nime) sau „calvin”, în care caz sensul generic pentru *evangelic* este recuperat, însă numai de o manieră implicită și, poate, nu îndeajuns de clară). Exemple similare se pot desprinde și din alte dicționare, chiar pentru același cuvânt: de pildă, în DEX 1998, *evangelic* este definit sub forma „care ține de cultul protestant”, glosare pe care edițiile din 2009 și 2012 o modifică în „care ține de cultul luteran”, deși, de fapt, ambele sensuri se regăsesc în semnificația lexe-mului. În cazul cuvântului *re-format*, majoritatea dicționarelor analizate de mine menționează, într-o formulă de redactare sau alta, atât sensul generic, cât și pe cel specific (Șăineanu, DLR, MDA, DEX (toate edițiile) și DEXI); în schimb, CADE și DM îl înregistrează doar pe cel generic, iar DL doar pe cel specific²⁸. O soluție lexicografică adecvată și unitară pentru astfel de lexeme mi se pare că ar fi apropiată de aceea propusă, pentru cu-vântul *reformat*, în DEX 1998²⁹ (și utilizată în celelalte ediții din DEX, precum și în MDA și DEXI), adică precizarea sensului generic, iar apoi introducerea celui specific cu ajutorul sintagmei „prin restricție” (model de redactare ce s-ar cuveni aplicat, însă, atât la substantiv, cât și la adjectiv, nu doar la primul, cum s-a proce-dat în DEX, MDA și DEXI).

4. Concluzii

Pentru tratamentul cuvintelor care descriu confesiuni religioase creștine, dicțio-narele românești au găsit adeseori soluții admirabile, care pot deveni modele de

²⁷ Definiția din DLR pentru *reformat* este: „(Persoană) de confesiune creștină protestantă; protestant calvin. [...] ♦ Care ține de cultul religios protestant (calvin), care aparține protestantismului”. Pentru comparație, menționez nota explicativă din OED2, la cuvântul *reformed*: „denumirea **Biserică Refor-mată/Biserici Reformate** descrie uneori toate bisericile protestante, iar alteori este restrânsă la a de-semna confesiunile calvine prin comparație cu cea luterană”. În original: „the name **Reformed Church(es)** sometimes includes all the Protestant churches, and sometimes is specifically restricted to the Calvinistic bodies as contrasted with the Lutheran”.

²⁸ Surprinzător, Scriban glosează *reformat* cu sensul restrâns „luteran”.

²⁹ „Care ține de cultul religios protestant. ♦ (Substantivat) Persoană de confesiune creștină protes-tantă; p. restr. calvin”.

redactare, iar inconsecvențele care apar ocazional (și care nu se întâlnesc doar în lexicoanele autohtone) se explică, în multe cazuri, (și) prin durata extinsă de elaborare a operelor lexicografice, care face dificilă/imposibilă consecvența deplină. Prin urmare, observațiile formulate în corpul acestui articol nu se doresc deloc a fi percepute drept remarci ‘critice’ la adresa dicționarelor românești. Întrucât însă multe dintre aceste dicționare sunt acum – sau vor fi la viitoarele ediții – supuse unui proces de revizuire și îmbunătățire, poate că ar fi oportun un efort de mai mare sistematizare a tratamentului termenilor care denumesc confesiunile religioase. Mă refer în special la reglementarea și uniformizarea unor formulări (de pildă, în raportul confesiune/doctrină sau religie/confesiune/cult/sectă), la asigurarea, în măsura posibilului, a unei perspective neutre, nepartizane, în elaborarea definițiilor și la solicitarea contribuției specialiștilor în domeniul teologic pentru verificarea informației de natură enciclopedică pe care o includ, inevitabil în cazul acestui tip de cuvinte, dicționarele generale de limbă.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

DICȚIONARE

- CADE = Candrea, I.-Aurel, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu. București, Editura Cartea Românească, 1926–1931.
- DA = Sextil Pușcariu (coordonator), *Dicționarul limbii române*. Tomul I. Partea I. A–B, București, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II. C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I. D–de, București, Universul, Întreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II. de–desțina, șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I. F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I. J–lacustru, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II. Ladă–lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III. Lepăda–lojniță, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DEX 1998 = Ion Coteanu, Lucreția Mareș (coordonatori), *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998 (ediții ulterioare: 2009, 2012).
- DEXI = Eugenia Dima (coordonator), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Editura Arc, 2007.
- DL = Dimitrie Macrea, Emil Petrovici (coordonatori), *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I–IV, București, Editura Academiei R.P.R. (volumul I: A–C, 1955; volumul al II-lea: D–L, 1956; volumul al III-lea: M–R, 1957; volumul al IV-lea: S–Z, 1958).
- DLR = Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu (coordonatori; din anul 2000, coordonatori: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă), *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, București, Editura Academiei R.S.R./Române, 1965–2010 (Tomul VI. Litera M, 1965–1968; Tomul VII. Partea I. Litera N, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera O, 1969; Tomul VIII. Litera P, 1972–1984; Tomul IX. Litera R, 1975; Tomul X. Litera S, 1986–1994; Tomul XI. Partea I. Litera Ș, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a și a 3-a. Litera T, 1982–1983; Tomul XII. Partea I. Litera Ț, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera U, 2002; Tomul XIII. Partea I, a 2-a și a 3-a. Litera V și literele W, X, Y, 1997–2005;

- Tomul XIV. Litera Z, 2000; Tomul I. Partea a 3-a. Litera D. *D–Deînmulțit*, 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera D. *Deja–Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D. *Deținut–Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D. *Discord–Dyke*, 2009; Tomul IV. Litera L. *L–Lherzolit*, 2008; Tomul V. Litera L. *Li–Luzulă*, 2008; Tomul I. Partea a 7-a. Litera E. *E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a. Litera E. *Es–Ezredeș*, 2010; Tomul III. Literele J, K, Q, 2010).
- DM = Dimitrie Macrea (coordonator), *Dicționarul limbii române moderne*. București, Editura Academiei R.P.R., 1958.
- MDA = Marius Sala, Ion Dănăilă (coordonatori), *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003 (volumul I: A–C, 2001; volumul al II-lea: D–H, 2002; volumul al III-lea: I–Pr, 2003; volumul al IV-lea: Pr–Z, 2003).
- OED2 = J. A. H. Murray, H. Bradley, W. A. Craigie, C. T. Onions (eds.), *A New English Dictionary on Historical Principles*, vol. I–X, Oxford, Clarendon Press, 1884–1928. Ediția a II-a. J. A. Simpson, E. S. C. Weiner (eds.), Oxford, Oxford University Press, 1989.
- Șăineanu = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*. A opta edițiune. Revăzut și adăogit la ediția VI-a. Ortografia Academiei Române, [Craiova,] Editura Scrisul Românesc, 1930.
- Scriban = August Scriban, *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Edițiunea întâia, Iași, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- TLF = *Le Trésor de la langue française informatisé (TLFi)*, 30 august 2015. <<http://atilf.atilf.fr/>>
- W3 = Philip B. Gove (ed.), *Webster's Third International Dictionary of the English Language Unabridged*, London–Springfield (Mass.), G. Bell–G. and C. Merriam, 1961.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Atkins–Rundell 2008 = T. Sue Atkins, M. Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford, Oxford University Press, 2008.
- Benedetto–McKim 2010 = Robert Benedetto, Donald K. McKim, *Historical Dictionary of the Reformed Churches*, Toronto–Plymouth–Lanham, The Scarecrow Press Inc., 2010.
- Fillmore 2003 = Charles J. Fillmore, *Double-decker definitions: The role of frames in meaning explanations*, în „Sign Language Studies”, III, 2003, nr. 3, p. 263–295.
- Gates 1994 = Edward Gates, *The Lexicography of Religious Language: One Editor's Practice*, în *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America*, 15, p. 86–99.
- Normele tehnice de redactare* [pentru *Dicționarul limbii române*]. Dactilografiate la începutul anilor 1960 pentru uzul intern al lexicografilor DLR.
- Ozment 1980 = Steven Ozment, *The Age of Reform, 1250–1550: An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*, New Haven–London, Yale University Press, 1980.
- Mullett 2010 = Michael Mullett, *Historical Dictionary of the Reformation and Counter-Reformation*, Toronto–Plymouth–Lanham, The Scarecrow Press, Inc. 2010.
- Pușcariu 1913 = Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului*, în DA I/I, IX–XLI.
- Secretariatul de Stat pentru Culte, *Culte recunoscute oficial în România*. 30 august 2015, <http://www.culte.gov.ro/biserici-culte>

DEFINITIONS OF TERMS FOR CHRISTIAN DENOMINATIONS IN ROMANIAN DICTIONARIES

(Abstract)

The present article attempts to investigate the treatment of 32 terms that describe Christian religious denominations in several major monolingual Romanian dictionaries. The main foci of interest shall be the amount of encyclopaedic knowledge included in lexicographic definitions (as

well as its manner of presentation) and the degree of objectivity and neutrality that definitions for religious terms can, and have, been given. The article shall conclude with some suggestions and recommendations, mostly based on the examples of good lexicographical practice encountered during this research.

Cuvinte-cheie: *dicționar monolingv, confesiune religioasă creștină, definiție lexicografică, conținut enciclopedic, obiectivitate.*

Keywords: *monolingual dictionary, Christian denomination, lexicographic definition, encyclopaedic knowledge, objectivity.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
mariastefanescu@gmail.com*